

Sockenlappar i Jämtland

Text Ewa Ljungdahl

»Han skulle komma objuden på alla kalas, på varje begravning och varje bröllop i alla tre socknarna och han fick då mat för sig och sin familj. Men han fick sitta i kockstugan, inte med de andra.«

Omslagsbild: Från vänster Maria Mårtensdotter, hennes make Lars Johannesson Fjellner, Brita Norberg från Enafors med ett barn på armen. Sittande Mårten Jonsson Häll som var den siste sockenlappen i Berg och hans hustru Maria Pålsdotter. Flickan till vänster om Mårten hette antagligen Sofia Larsson och växte upp hos Mårten och Sofia. Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

Citatet på framsidan: Uppteckning angående sockenlappen i Hackås, Näs och Lockne socknar (ÖMEA).

SOCKENLAPP ÄR EN benämning som har använts i olika sammanhang, ibland synonymt med »fattiglapp« eller »tiggarlapp«, alltså en same som inte själv klarade sin försörjning och därför vistades i bondbygderna.

Sockenlapp i ordets rätta bemärkelse var däremot att betrakta som en egen yrkeskategori. Det var en av socknen antagen och beskyddad same som mot ersättning utförde sysslor åt bönderna. Sockenlapparna var i motsats till fjällsamerna fastboende i bygderna. Vanliga sysslor som föll på sockenlappens lott var att avliva och flå hästar, hundar och katter, sysslor som bönderna föraktade och inte gärna ville befatta sig med. Många sockenlappar var också skickliga hantverkare och försåg bönderna med nyttoföremål som korgar och rep som de tillverkade av granrötter. Andra sockenlappar var respekterade för sina läke-
domskunskaper. Trots detta sågs sockenlappen ofta med förakt och stod vanligen lågt på den sociala skalan även om han och hans familj var en integrerad del av bondesamhället. Den mest kända sockenlappen i Jämt-

land torde vara Lapp-Nils, den skicklige fiolspelaren som hade sin bakgrund som sockenlapp i Hallen.

I den här skriften använder vi termen sockenlapp enbart när det gäller samer som innehade sockenlappssysslan och därmed var antagna av sockenstämman. Ordet »lapp« används inte i modernt språkbruk, men termen sockenlapp har vi valt att fortsätta använda eftersom det var benämningen på en egen yrkeskategori. För att inte förvanska historiskrivningen skriver vi även »lapp« när vi citerar kyrkoböcker, ortnamn och liknande.

Skriften gör inte anspråk på att utgöra någon heltäckande historik om Jämtlands sockenlappar. Den är inte heller någon utredning, utan sammanfattar uppgifter som är tämligen lättillgängliga. Noggrann forskning, nyfikenhet och gott om tid behövs för att föra oss ännu närmare sockenlapparna, en angelägen uppgift för framtida forskare.

Skriften är producerad av Gaaltije, syd-samiskt kulturcentrum, och finansierad av Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Minnestavla vid Lapp-Nilstorpet i Öhnet i Offerdal. Foto Ewa Ljungdahl.

SPÅR

Trots att det är närmare 150 år sedan sockenlappsinstitutionen upphörde så lever minnet av sockenlapparna och deras boplatser kvar i vissa bygder. I andra områden har denna yrkeskategori för länge sedan glömts bort och förpassats in i tystnaden.

Hur kan vi hitta spåren efter sockenlapparna när det inte längre finns någon som kan berätta om dem? Eftersom sockenlapparna till skillnad från fjällsamerna var bofasta och kyrkskrivna i socknarna på samma sätt som den övriga befolkningen är det tämligen enkelt att hitta igen dem i församlingarnas ministerialböcker där det finns uppgifter om födda, döpta, konfirmerade, lysning, giftermål, döda, begravda och utflyttade. En förutsättning är att deras namn är kända. Förutom i ministerialböckerna kan det finnas uppgifter i sockenstämmeprotokoll, husförhörlängder, domstolshandlingar, bouppteckningar och passjournaler. I hembygdsböckerna kan man med lite tur hitta notiser om sockenlapparna liksom i gamla tidningsurklipp. Nordiska museets arkiv och DAUM (Dialekt-, ortnamns-, och folkminnesarkivet) är andra möjligheter att hitta pusselbitar. På gamla kartor och i folkminnet gömmer sig många ortnamn med »lapp«, »koja« och liknande. Ibland har sådana namn samband med sockenlappar, men de kan även ha utgjort fjällsamernas platser. Det kan vara svårt att skilja platserna åt om man inte har tillgång till ytterligare upplysningar.

Vad gäller sockenlapparna i Jämtland finns det en del uppteckningar i ÖMEA (Östersunds Museums Etnologiska Arkiv, sakord: etniska skillnader, samer, sockenlappar), som finns på Jamtli i Östersund. Uppgifterna i ÖMEA är både lämnade och upptecknade av lokalbefolkningen, det finns tyvärr inga uppteckningar från någon sockenlapp, så även här blir det liksom i kyrkböckerna storsamhällets syn på sockenlapparna som förs fram. Andra uppgiftslämnare kan vara hembygdsföreningar, byalag eller ättlingar till sockenlappar. Av naturliga skäl – det är ju så länge sedan sockenlappsinstitutionen avskaffades – finns det mycket få fotografier av sockenlappar och deras familjer. I Jamtlis fotoarkiv finns exempelvis endast ett par bilder med identifierade sockenlappar.

Muntliga traditioner verkar leva kvar främst i västra storsjöbygden; i Hallens, Ovikens, Myssjö och Bergs socknar. Kanske levde sockenlapparna där närmare den övriga befolkningen?

Ytterligare en källa till kunskap är de fysiska lämningarna efter sockenlapparnas boplatser. I två fall, Lappvallen på Rödön och Lapptäkten i Berg, är platserna kända av lokalbefolkningen och husgrunder och stenrösen är registrerade i FMIS (fornlämningsregistret). På båda platserna finns skyltar. På Lappvallen finns en enkel träskylt med namnet *Lappvolln* inristat och på Lapptäkten har markägaren i samarbete med Bergs hembygdsförening röjt fram husgrunderna och

Informationstavla vid sockenlappbostället Lapptakten i Hoverberg. Foto Ewa Ljungdahl.

satt upp en informationstavla som berättar om platsens historia. Troligen finns lämningarna efter flera liknande boplatser kvar, gömda i skogsplanteringar och uppodlad mark eller registrerade som vanliga torplämningar.

VAR?

Sockenlappsinstitutionen finns dokumenterad från södra Dalarna och norra Uppland till Nolaskogs norr om Skuleskogen i Ångermanland. Men i Härjedalen saknades de. Varken i husförhörlängder eller ministerialböcker från Härjedalen finns någon sockenlapp antecknad varken från 1700- eller 1800-talet. Inte heller i de nordligaste delarna av

Dalarna eller Västerbottens- och Norrbottens län fanns det sockenlappar. Varför det var så är oklart, men tydligen skötte bönderna hästslakt och liknande sysslor själva. I övrigt anställde de socknar som ansåg sig ha behov och ekonomisk möjlighet sockenlappar. I Jämtland var det ungefär hälften av alla socknar som hade sin »egen« sockenlapp, framför allt socknarna i centrala och östra delarna av landskapet (Svanberg 1981).

NÄR?

Den första gången termen sockenlapp förekommer i de svenska arkiven är i en begravningsbok från Bergs socken i Jämtland där

sockenlappen Clemet Mårtensson avled 1731. Därefter hittar vi sockenlapparna i kyrkoböckerna fram till mitten eller slutet av 1800-talet. Någon enstaka sockenlapp fanns kvar i arkiven fram till början av 1900-talet, men då rörde det sig förmodligen om någon äldre person som hade varit anställd som sockenlapp under sitt aktiva yrkesliv.

URSPRUNG

Sockenlapparnas ursprung är omdiskuterat och säkerligen inte homogent. I dag anser de flesta forskare att huvuddelen av sockenlapparna i Dalarna, Gävleborgs län och Västmanland härstammar från de nomadiserande samer som är kända från skogarna i mellansverige åtminstone från 1600-talet. Dessa samer levde främst på jakt och fiske, men de hade även renhjordar. De levde sida vid sida med bondebefolkningen, och de både folkgrupperna var ömsesidigt beroende av varandras tjänster och varor. Många samer assisterade bönderna med slakt av hästar och andra var skickliga hantverkare och försåg bönderna med rotkorgar och andra förnödenheter. Under 1600-talet försökte myndigheterna flera gånger att tvångsförflytta dessa samer till norra Sverige under förevändning att de var utfattiga och hade flyttat från sina hemtrakter för att tigga nere på bygderna.

Därför skulle de förvisas tillbaka till sina hemtrakter i norr. Men till myndigheternas förtret stannade samerna kvar. 1720 kom en kunglig förordning som sade att samerna skulle tvångsförvisas med eskort tillbaka till Lappmarkerna. Varken samer eller bönder tyckte att detta var något bra förslag. I flera socknar anhöll bönderna om att åtminstone

några samer skulle få stanna eftersom de var nödvändiga för att utföra vissa sysslor och förse bönderna med viktiga hantverksprodukter. Samerna i Dalarna skrev till kungen och begärde att få stanna eftersom de ansåg att både de och deras förfäder var födda i Dalarna och *därest i över hundra år hava haft sitt uppehålle*. Om de skulle förvisas till norr var de rädda för att de skulle *lida skeppsbrott* eftersom de inte var så väl kända varken i språk eller sedvänjor hos samerna i norr. Till slut samtyckte konungen till att samerna skulle få stanna kvar i Dalarna, dock skulle de vistas längst upp i landskapet

norr om Falun. På motsvarande sätt beslutade myndigheterna att samerna skulle få stanna i skogarna i Västernorrlands och Gävleborgs län. Ett mindre antal samer fick stanna i socknarna under förutsättning att de bosatte sig stadigvarande på ett och samma ställe och att de betjänade allmogen med hästslakt, tillverkning av rep och korgar och utrotning av

Sockenlapparna tillverkade sopar och kvastar av kråkbärsris. Denna lilla kvast är nytillverkad i Järvsö i Hälsingland. Foto Ewa Ljungdahl.

de vilddjur som hotade böndernas kreatur. Andra villkor var att samerna skulle besöka kyrkan och låta undervisa sina barn i kristendomskunskap samt att de lovade att inte ägna sig åt olovlig jakt eller att förstöra skogen. Så föddes systemet med sockenlappar (Svanberg 1981 och 1999).

De jämtländska sockenlapparnas ursprung tycks enligt kyrkböckerna vara mera blandat. Flera av dem härstammade säkert från de mellansvenska skogssamer som förvisades till lappmarkerna vari Jämtland räknades, medan andra hade fjällsamiskt ursprung. Ytterligare andra rekryterades från de icke renskötande samer som uppehöll sig nere i de jämtländska bondbygderna. I Offerdals första begravningsbok från 1644 återfinns *Hest-finden Erich Andersson*, alltså hästsamen Erich Andersson. Kanske visar uppgiften på att samer redan då slaktade hästar, en tidig föregångare till sockenlappen?

LEVANDSOMSTÄNDIGHETER

Från Åre berättas: *Sockenlappinstitutionen fanns förr i världen. Denna befattning ansågs vara en icke respektabel, ja nästan vanhedrande befattning* (ÖMEA) och enligt en uppgift från Edsåsen var sockenlapp *det värsta skällsord man kunde använda* (ÖMEA).

Sockenlapparna var till skillnad från fjällsamerna bofasta och hade en fast och specialiserad anställning. De utgjorde en integrerad del av bondesamhället även om de skilde sig socialt och kulturellt både från bondebefolkningen och fjällsamerna. Sockenlappen träffade bönderna inte bara genom sin yrkesutövning utan även »ute på byn» och i kyrkan,

och deras barn anställdes ibland som pigor och drängar hos bönderna. Trots att de stod lågt på den sociala skalan och att de bofasta såg på dem som främmande, och ibland skrämmande, fåglar så blev de, åtminstone i vissa socknar, inbjudna till gårdarna eftersom de var ansedda som duktiga berättare och ibland spelmän.

Något som visar på sockenlapparnas låga status var deras placering i kyrkan. Den bakre kyrkbänken, den sämsta platsen, var vanligen reserverad för sockenlappen och hans familj.

Lappen fick sitta på en särskild bänk i kyrkan, nedersta bänken kallades lappbänken och där var hans plats. Man tog mycket illa vid sig om han flyttade på sig. Det var annorlunda med fjälllapparna, de hölls för bättre, sockenlappen var liksom av lägre stånd berättas från Bjärme (ÖMEA).

Ett undantag utgjorde Myssjö gamla kyrka, där det liksom i alla andra kyrkor var noga reglerat i vilken del i kyrkan olika personer skulle sitta beroende på ställning, hemby, ålder och kön. I översta hörnet på »står-schehjälla», den avdelning på läktaren där de ogifta bonddöttrarna satt, fanns en stenbänk för en enda person, och det var sockenlappen (Oviks- och Myssjöbygden 1957).

Både arkivhandlingar och uppteckningar bekräftar att sockenlapparna generellt hade mera kontakt med övriga sockenlappar än med fjällsamerna. Besök hos varandra, giftermål och fadderskap visar på väletablerade kontaktnät och stark sammanhållning över hela »sockenlappsområdet». Kanske kan man säga att det utvecklades en egen sockenlappsidentitet. Ett exempel: När Maria Nilsdotter,

som var barnbarn till sockenlappen Klas Andersson i Berg döpte sin dotter Sofia 1840 så nämns bland faddrarna Jonas Jönsson som var sockenlapp i Myssjö och hans hustru Maria Jonsdotter (Ovikens kyrkoarkiv).

Men det förekom även att sockenlappar gifte sig med fjällsamer, vanligare då att mannen – sockenlappen – gifte sig med en fjällsamisk kvinna än tvärtom. Exempelvis gifte sig Jöns Jonsson, sockenlappman i Önsta i Oviken 1835 med fjellmansdotter Anna Lisa Thomasdotter (Ovikens kyrkoarkiv).

Till skillnad mot fjällsamerna som var kyrkskrivna i speciella lappförsamlingar så var sockenlapparna kyrkskrivna i de vanliga

församlingarna. Det innebar att det var socknarna som hade ansvar för deras skolgång, fattigvård och åldringsvård.

Ett exempel: Sockenlappsänkan Kerstin Thomasdotter dog den 7 september 1830. Hon var född i Föllinge fjäll 1774 av ärligt fjällfolk som satte henne i Föllinge skola, där hon fick lära sig vackert läsa. Tjänste sedan berömligt både hos bondfolk i Föllinge och hos herr kyrkoherde Joh. Axel Herfs och var en snygg och snäll piga. Gift 1805 med lappdrängen Olof Larsson från Alsen. Haft tio barn, av vilka blott en son lever, som har naturens gåvor allenast han får en rätt uppfostran, varsom Ås församling på sin bekostnad gjort anstalt. Kerstin blev änka 1817.

Husgrund på Lapptäkten i Hoverberg. Foto Ewa Ljungdahl.

Har i senaste åren varit mörksynt och sjuklig, av socknen underhållits såsom rotehjon. Dog hos Måns Christoffersson i Åskott. Sjukdom lungdot. Ålder 47 år och en månad (Ås kyrkoarkiv).

Socken tillhandahöll vanligen en bit mark åt sin sockenlapp och hans familj. Ofta låg markplätten en bit ifrån den centrala bygden; på byallmanningen, kronans eller kyrkans mark. Byggnadsskicket verkar ha varit blandat, en del sockenlappar bodde i kåta och andra i stuga. På storskifteskartan från 1822 i Bergs socken finns till exempel sockenlappbostället utmärkt som *Lappkojänge* och *Lappkojtäkt*. Platsen finns även utmärkt på Laga skiftet för Bergsbyn 1878, då som *Lappkojan*. I dag kallas platsen för Lapptäkten.

Jöns Jonsson i Oviken (död 1847) och hans familj bodde enligt bouppteckningen i en stuga. Dessutom efterlämnade han ett stolphärbärge och ett fähus (Ovikens tingslags häradsrätt, bouppteckningsregister Jämtlands län).

Vissa sockenlappar hade några kor och getter och en liten jordlott som de brukade parallellt med sin yrkesutövning. Sockenlappen på Rödön hade enligt kyrkböckerna vissa år både piga och dräng, vilket bör tyda både på att hushållet var stort och att de förmodligen hade djur. Enligt bouppteckningarna förekom det ibland att sockenlapparna hade några renar, men om de hade vård om dessa själva eller om de sköttes av släktingar bland fjällsamerna känner vi inte till. Sockenlappen Nils Nilsson i Klämetrun i Offerdal avled 1853. Han efterlämnade änkan Maria Pålsdotter, sonen Pål 5 år och dottern Lisa 14 år. I bouppteckningen finns följande *Kräatur*

upptagna: 2 fjolkalfvar, 4 killingar och 5 ränar, större och mindre (Offerdals tingslags häradsrätt, bouppteckningsregister Jämtlands län).

Jakten var ofta viktig för försörjningen. Sockenlappen i Näs var skicklig att locka fram djur och kunde härma dem: *klarade sig bra på sin oerhörda förmåga att locka och härma djur. Han lockade dem ända fram till stugan och sköt med sin gamla bössa, både ripa och fågel, han kunde 'stä' ripa så att de stod alldeles stilla. När sedan hans gamla bössa såldes på auktion så betalades det ända upp till 60 riksdaler för den, folk trodde att den var förtrollad och att man kunde skjuta vad som helst med den, men det var bara Lapp-Jäns underliga förmåga som gjorde att han hade sådan jaktlycka (ÖMEA).*

ARBETSUPPGIFTER

Läkaren Johan Otto Hagström beskrev 1749 sockenlappens huvudsakliga uppgifter: *Komma vid ett dödt kreatur hålles för ganska näsligt; om en häst, hund, kor, får, get eller kalf dör, så är man ej i stånd at förmå sin dräng eller piga, at taga huden af kreaturet. Soken-lappen måste då fram, at förätta sysslan. Uti hvarje soken är en lapp, som jemte denna förättning, pläga utskära kattor och hundar, för betalning, efter öfverenskommelse (Hagström 1751).*

Sockenlappen var nästan undantagslöst en man. Men när sockenlappen dog före sin hustru så förekom det att hon övertog hans sysslor: Ett exempel är änkan, sockenlappen *Ingrid Dorotea Sjulsdotter f. 1815 i Vilhelmina* som var sockenlapp i Fors församling (Folkräkningen 1890 i Jämtlands län). Och innan Lapp-Pål blev antagen som sockenlapp i Undersåker var det en kvinna som skötte

sockenlappssysslorna. Hon hette Suni och bodde i Helgsjövalen där hon brukade ett markområde som hörde till Stamgårde. Suni övertog sysslan efter sin make sedan denne hade blivit blind. Liksom övriga sockenlappar hade hon till uppgift att avliva och få hästar och andra djur, samt att kastrera olika djur. Ett tungt arbete för en kvinna som inte längre var ung. Sunis make hette troligen Hans. På 1830–40-talet bodde Suni i Brattland. Hon ansågs allmänt vara trollkunnig, och bönderna hade stor respekt för henne (Olsson 1954).

Ibland kan man läsa att även en person som inte var same kunde anställas som sockenlapp om det inte fanns någon lämplig same för ämbetet. I Jämtland har vi dock inte hittat något sådant exempel.

Väldigt många sockenlappar var släkt med varandra på ett eller annat sätt och det var vanligt att ämbetet övertogs av en son eller måg eller annan nära släktning till den avgående sockenlappen. Torkel Johansson på Rödön övertog till exempel sockenlappssysslan efter sin svärfar Lars Nilsson, och Tomas Olofsson blev sockenlapp i Ås när hans far Olof Larsson, som hade innehaft samma syssla, dog.

Liksom socknens övriga hantverkare vandrade sockenlappen omkring mellan byarna och gårdarna och utförde sina uppgifter. Hans grundläggande uppgift var att avliva och få hästar. Men även avlivning av hundar och katter och ibland andra husdjur föll också på hans lott. Att ta död på sina husdjur var något som bönderna själva helst inte befattade sig med. Framför allt ville de inte beröva hästarna livet. Hästen ansågs som ett orent djur,

och att äta hästkött var strängt tabubelagt. Men de flesta sockenlappar hade inga sådana betänkligheter, varken mot att slakta husdjur eller att äta hästkött. *Sockenlappen åt till och med hästkött, vilket ingen annan gjorde* berättas från Gåxsjö (ÖMEA).

I följande uppteckning från Näs socken får vi veta hur sockenlappen avlivade hästen och hur han sedan hanterade kroppen. Till skillnad från många andra sockenlappar åt han inte av hästens kött. *När sockenlappen i Hackås, Näs och Lockne skulle slakta hästar, så ledde man upp dem till honom och han tog dem av daga där genom att 'ädra ihjäl dem'. Dvs han öppnade en pulsåder och lät dem förblöda. Sedan grävde han ner dem, ingenting av hästen tillvaratogs, varken kött eller hud, inte till grismat, inte så att lappen åt själv. Hästen skulle grävas ner och det gjorde lappen i lös mark, gärna myrjord, där det var lätt att få ner den. Min far brukade alltid säga, när han kom förbi ett ställe där det växte högt grönt gräs, att där har nog LappJäns grävt ner hästen* (ÖMEA).

Ibland var sockenlappens främsta uppgift inte att slakta hästar utan istället att avliva och få hundar. På många håll i Jämtland födde bönderna upp stora gråhundar, föregångare till dagens jämthundar, för pälsens skull. Hundpälsar och hundfällar var nödvändiga för att klara vinterkylan. Hundskinn kunde också användas för att fodra västar, mössor och jackor. Till skillnad mot bönderna hade sockenlapparna inga förutfattade meningar mot att avliva hundar och ta tillvara deras pälsar. Från Åre socken berättas att sockenlappen anställdes först och främst för att avliva gråhundar. Bönderna bedrev avel

på gråhundar för att få fram hundar med bra päls, varken för ljus eller mörk, inte för långhårig eller tunnhårig och inte raggig eller ullig. Pälsen skulle helt enkelt vara lagom. För att få sådana pälsar skulle valparna avlivas i december eller januari då pälsen höll bäst kvalitet. Fjällsamerna som hade för vana att komma förbi med renarna den tiden på året brukade lejas för att avliva och flå hundarna. Men i mitten av 1700-talet blev renbetet sämre i de närmaste fjällen och samerna kom därför sällan förbi bygden under midvintern. De kom först på våren och kunde avliva hundarna som då hade fått leva eftersom bönderna inte ville avliva dem själva. Men så sent på året hade skinnen förstås hunnit bli av sämre kvalitet. Då kom bonden och riksdagsmannen Erik Olsson i Rännberg på den goda idén att bönderna i socknen gemensamt skulle be någon same att stanna kvar över vintern så att hundarna kunde avlivas i rätt tid. Förslaget antogs av sockenstämman som beslöt att anta en sockenlapp bland sina ämbetsmän (Karlsson 1947).

Enligt traditionen var sockenlappen instinktivt hatad av alla hundar. Därför var han utrustad med en lång stav och på denna en bjällra för att varsko hundägare om att han var i antågande så de kunde hålla sina hundar inne, annars kunde man riskera slagsmål mellan hund och sockenlapp (ÖMEA). Här i Mattmar var det Umber-Jakob som var sockenlapp och han snodde hundar. Alla hundar var rasande på honom och så snart han visade sig i byn började all världens skällande. Någon hund hade väl sett på en gång och kände på lukten (ÖMEA).

Från Oviken: *Koppar-Nils var sockenlapp. Han bodde nere i byn och försörjde sig på att slakta hästar och pälsa hundar. Alla hundar var rasande på honom. De hade väl sett på någon gång när han tog livet av en hund. Klockar-Nils var inte blödig av sig och han brukade säga till någon morrande och skällande hund, som blev alltför närgående: Akta dig du, det blir nog din tur också (ÖMEA).*

Andra uppgifter som sockenlappen skulle utföra var att kastrera olika husdjur och att ta hand om självdöda djur. Uppgift från Kyrkås: *Att slakta och snöpa hund och katt hade man sockenlappen till, för det skulle han ha sitt uppehålle på platsen där han var stationerad (ÖMEA).*

Många sockenlappar var skickliga hantverkare och tillverkade nyttoföremål som var till stor nytta för bönderna. Rep och korgar i olika storlekar och utföranden tillverkades av granrötter, vispar och sopar av kråkbärsris. Tenntrådsbroderier var andra vanliga hantverk som såldes till bönderna.

På vissa håll ingick det i sockenlappens uppgifter att hålla bygden fri från varg och björn. I materialet från ÖMEA finns dock inga sådana belägg.

Andra sockenlappar, eller medlemmar i sockenlappens familj, kunde ha helt andra arbetsuppgifter: sockenlappen Jöns i Önsta hade kompletterande sysslor till sockenlapps-tjänsten: *lärde han sig Saltpettersjuderikonsten, och har tidvis varit med saltpettersjuderi sysselsatt, varit skicklig timmerman antecknade prästen i Oviken om Jöns i dödsboken. Salpetersjuderikonsten innebar att han samlade ihop de koncentrationer av salpeter från boskapens urin som lagrades under golven i ladugårdar*

och sen kokade (sjöd) salpetern under sex-sju dagar. Salpetern utgjorde därefter råvara vid kruttillverkning.

Jöns i Önstas son Jöns Jönsson var sjuklig och kunde inte klara av de vanliga sockenlappssysslorna. Istället *sysselsatte han sig med barns undervisning och innanläsning* (Ovikens kyrkoarkiv). Uppgiften visar inte bara att Jöns Jönsson själv kunde läsa och skriva, utan också att han var så skicklig att han hade socknens förtroende att lära ut läs- och skrivkonsten.

ANSTÄLLNINGSVILLKOR

Man fick själv ansöka om sockenlappstjänsten, och sen var det sockenstämman som fällde avgörandet om man passade för tjänsten eller inte. För att över huvud taget komma ifråga skulle personen ha gott anseende och vara

känd i socknen. Att ha familj verkade vara en fördel för att få anställning, kanske ansågs det vara en garanti för ett ordentligt och klanderfritt leverne. När sockenlappen blivit antagen blev han och hans familj kyrkskrivna i den socken han var anställd i, något som troligen gav dem en viss intern status och samtidigt trygghet. *En lapp, helst med familj, fick hemorts rätt mot vissa villkor eller tjänsteåtgående* (Backman 1919).

För många sökande till tjänsten som sockenlapp gick det bra och de blev antagna, sockenstämman såg dem som lämpliga för sina sysslor:

Lappmannen Mårten Andersson anmälde sig såsom sökande till så kallade sockenlappsbefattningen och lemnade befolkningen sitt bifall (Åre kyrkoarkiv).

Korgar flätade av granrötter, troligen tillverkade av sockenlappar. Foto Jamtli bildbyrå.

Uti allmän sockenstämma med Ås församling i oktober antog församlingen Erik Israelsson till sockenskräddare och Olof Thomasson till sockenlapp (Ås kyrkoarkiv).

Men ibland hände det att sockenstämman av olika skäl inte antog den sökande:

Sockenmännen tillfrågades om de ville antaga härvarande förra sockenlappen Jöns Jönsson, nu boende uti Ångermanland och Högsjö socken, till sockenlapp, anfördes detta så mycket öfverflödigare, som en sådan funnos i Kyrkås, hvilken äfven ganska väl hinna betjäna dem som här i socken önska hans biträde, och gifvo de således afslag åt nämnda Jöns Jönsson (Lits kyrkoarkiv).

Ett annat exempel är lappdrängen Lars Larsson som 1829 antogs på prov som sockenlapp av sockenstämman i Lit. Sockenmännen blev dock missnöjda med honom och han förpassades ur socknen och utflyttade till Hälsingland (Svanberg 1981).

Sockenlappen fick ibland ett formellt anställningskontrakt. Här ett exempel från Bergs socken 1831: *Valdes till Sockne Lapp: Jöns Claesson född inom Socknen hvilken skall biträda Socknemännen med att utskära hästar för 32 shilling a En riksdaler Banco betalning samt i ersättning för att afdraga huden af en häst 8 shilling Banco utom konstnader af en hund 2 shilling samt för en katt En shilling Banco.* Tio år senare övertog Jöns Claessons son Jöns Jönsson sin faders syssla. Han fick behålla samma löneförmåner, men med vissa tillägg: Han skulle inte få bege sig utanför socknen utan sockenmännens tillstånd, hans skulle hålla sig nykter och vara arbetsam. Han skulle inte besvära sockenmännen med onödigt tiggande och

han skulle i övrigt leva anständigt och kristligt. Fram till dess sonen blivit myndig skulle hans mor ansvara för att han uppfyllde sina åtaganden (Bergs kyrkoarkiv).

LÖN

Från Undersåker: *De anställdes för att mot en viss taxa taga skinnet av hundar, kattor, hästar och självdöda djur* (ÖMEA).

Det var socknens bönder som avlönade sockenlapparna, och lönen tycks ha varierat en hel del mellan socknarna. Ibland betalades lönen helt i natura och i andra fall i kontanta medel. I Revsund skulle sockenlappen i mitten av 1800-talet till exempel varje år avlönas med en kanna kornmjöl, något bröd och en spickad färbog av varje bonde. En annan socken betalade sin sockenlapp med några kappor korn. Vanligen skulle sockenlappen dessutom få kontant ersättning från den bonde som anlidade honom. Från Kyrkås finns en detaljerad uppgift om sockenlappens taxa: För att avliva en häst fick han 18 skilling, för en hund 8 skilling och en katt 4 skilling. Kastrering av hund och katt kostade 2 skilling (Svanberg 1981).

För slakten fick lappen även mat varje jul, aldrig pengar. Sockenlappen ansågs ha det bra berättas från Aspås (ÖMEA).

Sockenlappen fungerade som slaktare för tre socknar, Hackås, Näs och Lockne, den siste som hade sysslan var Lapp-Jöns, som bodde i en stuga här uppe på 1890-talet. Han skulle komma objuden på alla kalas, på varje begravning och varje bröllop i alla tre socknarna och han fick då mat för sig och sin familj. Men han fick sitta i kockstugan, inte med de andra (ÖMEA).

En liknande uppgift kommer från Oviken: Sockenlappen kom objuden till alla bröllop och barndop och skulle då ha smakbit av allting. Man fick inte glömma något! Han gick emellertid omedelbart, sedan han fått vad han skulle ha. Därav uttrycket: Jag gör som lappen, jag tack och går (ÖMEA).

Uppenbarligen fanns det ganska stora skillnader mellan sockenlapparnas förmåner. Sockenlappen i Åre hade till exempel full rättighet att tigga inom sin socken, medan hans kollega i Berg inte fick ägna sig åt onödigt tiggeri. Från Hammerdal berättas att sockenlappen tiggde sig runt i byn i tur och ordning (ÖMEA).

LÄKEKONST, KLARSYNTHET

Många bofasta undvek sockenlapparna och hade stor respekt för dem eftersom de liksom samer i allmänhet ansågs ha övernaturliga gåvor, som förmågan att bota sjuka djur och människor eller att vara trollkunniga. Om man på något sätt retade sockenlappen kunde man räkna med att förr eller senare bli straffad. Därför tordes man aldrig köra iväg honom från gården. Sockenlappen var inte hållen för en aktningsvärd människa, men ingen vågade stöta sig med honom berättas från Oviken. Från samma socken: Det sägs att lapparna var särskilt kunniga i trolldom och man var rädd att förarga och stöta sig med dem. Om man gjorde det kunde de nämligen sätta på en något, till exempel en sjukdom. Så gjorde de även med djuren. Helst ville man inte ha med dem att göra (ÖMEA).

En lapp kunde aldrig köras ut sades det i Såå, Åre (ÖMEA).

Den siste sockenlappen i Undersåker var Pål. Vad han hette i efternamn är okänt. Han bodde i Lapptorpet och hans stuga låg uppe på backen nedanför nuvarande August Olssons i Grimsta. Lapp-Pål sades vara en god människa. Han kallades för 'Beskedla-lappen', vilket antagligen alla sockenlappar gjorde. Pål var en visionär. Han lär bland annat ha berättat att han såg ett blivande samhälle där Undersåkers järnvägsstation senare byggdes upp. Varken om Pål eller hans hustru har något ofördelaktigt sagts (Olsson 1954).

Sockenlappen i Åre var även mycket trollkunnig (ÖMEA).

Från Klövsjö kommer den här uppgiften: Dom var görrädd lappan förr. Det var så många som kunde trola. Det var en som dom kalla Lapp-Klas i Berg, och han visa en gång på ett ställe här att han hade som en liten gubbe i en dosa. Och han hade små påsar som hängde från bältet. Vad var det för en liten gubbe han visade? Ja, det var väl själve onman (djävulen) han hade i dosan (ÖMEA). Lapp-Klas i Berg syftar på sockenlappen Clas Andersson.

Samtidigt hade bönderna nytta av sockenlapparnas förmåga att bota, och vissa av dem var flitigt anlitade för att hjälpa sjuka eller skadade. En ofta rådfrågad naturläkare var Jöns Jonsson i Oviken som var omtalad i hela bygden för sina läkedomskunskaper. Det sades att han kunde hjälpa svårt sjuka enbart genom att lägga sin hand på dem eller att läsa över dem. Han hade även förmågan att stämma blod på långt håll.

MUSIKER

Många sockenlappar var skickliga fiolspelmän och anlätades gärna att spela på bröllop och fester. Den mest beryktade av dem var Lapp-Nils som i sin ungdom var sockenlapp i Hallen. En spelkamrat till Nils var sockenlappen i Myssjö, Jonas Jönsson, som allmänt kallades för Lapp-Jonas. Enligt Ville Roempke har flera andra sockenlappar medverkat till att utveckla folkmusiken, både som sångare och trallare (Roempke 1994).

Källa: FolkWiki.

DEN SISTA SOCKENLAPPEN

Från mitten av 1800-talet inleddes stora samhällsförändringar i och med industrialismens inträde. Slakterier där man även tog emot hästar etablerades på många platser och samtidigt avtog böndernas motvilja mot att själva slakta sina hästar. Därmed fanns det inte

längre behov av sockenlappens tjänster.

Fabrikstillverkade produkter blev allt mer lättillgängliga och bönderna föredrog snart att köpa färdigproducerade rep och korgar istället för sockenlapparnas rothantverk.

Hundskinnfällar ersattes av moderna lätt-skötta material. Sockenlapparnas barn fick söka sig andra arbeten, de gamla kontaktnäten mellan sockenlapparna upplöstes och giftermål mellan sockenlappar och svenskar blev allt vanligare. De flesta sockenlappar uppgick efter ett par generationer i majoritetsbefolkningen och beteckningen försvann så småningom ur kyrkböckerna. *Den siste sockenlappen i Åre tillsattes av sockenstämman, på 1830–1840-talet och bodde i en tom lappkåta vid nuvarande Benjaminssons gård (Såågården) (ÖMEA).*

Den första gången ordet sockenlapp dök upp i arkiven var 1731 när sockenlappen Clement Mårtensson i Bergs socken avled. I samma socken fanns kanske även Jämtlands sista sockenlapp, Mårten Jonsson Häll, som avled 1917. Även om Mårten inte var i tjänst under de sista åren av sitt liv så bör han ha skött sina sockenlappsysslor fram emot slutet av 1800-talet eller början av 1900-talet.

Några sockenlappar i Jämtland

Här beskrivs ett urval av Jämtlands sockenlappsfamiljer och deras livsöden. Urvalet har styrts av tillgång till skrivet källmaterial.

LAPP-NILS, Nils Jonsson (1804–1870)
Lapp-Nils var en av landets mest omtalade fiolspelemän. Efter sin död blev han föremål för en mängd sägenartade berättelser, innan han av vår tid upphöjdes till en symbol och en samlande gestalt för landskapets folkmusik och folkkulturen i största allmänhet. Han utgör ett bevis för att sockenlappen inte var så socialt degraderad som folkminnesarkiven velat påskina. Så beskriver Ville Roempke Lapp-Nils, Nils Jonsson. Ville Roempke, som själv är spelman, har fördjupat sig i Lapp-Nils liv och skrivit om honom i många olika sammanhang.

Nils Jonssons förfäder var sockenlappar sedan flera generationer. Hans farfar Jon Nilsson (1742–1787) innehade sockenlappssysslan i Aspås. Jon var född i Rödöns församling där hans far i sin tur var sockenlapp. Jons hustru Gunilla (Gunil) Larsdotter var född i Föllinge lappförsamling 1743. De fick sönerna Lars, Jonas, Josef och Nils, samtliga födda i *Aspås lappkoja*. Sonen Jonas, *lappdrängen Jonas Jonsson från Aspås*, gifte sig 1790 med *lappigan Elin Olofsdotter från Lavsjön*. Före bröllopet hade Elin tjänstgjort som piga hos Rödöns sockenlapp Lars Nilsson som bodde i *Lappstugan vid Lavsjön*. Jonas och Elin var bosatta i Aspås ett par år och flyttade sedan till Hallen. 1790 föddes sonen Jon och 1796 dottern

Gunilla. Jonas var då enligt kyrkoboken anställd som sockenlapp i Hallen. 1799 dog Elin i barnsäng, och Jonas blev ensam med två minderåriga barn. Snart förkunnades emellertid lysning mellan *sockenlappen enkemannen Jonas Jonsson, Hallen och Fjällpigan Lisbeta Nilsdotter från Ströms fjäll*. De vigdes 6 april 1800. Jonas och hans familj var från och med detta år kyrkskrivna i Bynom i Hallen. I det nya äktenskapet föddes 1801 tvillingpojkar, men båda avled samma år. 1804 föddes sonen Nils i ett torp nere vid Storsjöns strand ungefär en kilometer väster om Hallens kyrka.

Lapp-Nils farbror Lars övertog sockenlappssysslan i Aspås efter sin far. Han dog vid 35 års ålder. I dödsboken antecknade prästen att Lars föräldrar låtit honom *lära sig vackert läsa, och genom egen flit lärde han sig skriva*. Lars var ärlig och stilla och smakade inte brännvin. Han hade varit sjuklig sedan barndomen, *men tålig, väl kunnig i Guds ord och kristligt beredd*. Brorssonen Nils hann aldrig träffa sin farbror Lars, men liksom denne var Nils begåvad å huvudets vägnar och duktig att läsa och skriva. Även Nils äldre halvsyster Gunilla, som hade gått i Föllinge lappskola med fina vitsord, behärskade läs- och skrivkonsten

Jonas (Jon) Jonsson, Lapp-Nils far, var alltså anställd som sockenlapp i Hallen när Nils föddes. Men han skötte inte sin syssla i enlighet med socknens önskemål. I ett protokoll fört vid sockenstämma i Hallen 16 augusti 1812 kan man läsa att sockenlappen Jon

Lapp-Nils föddes i ett torp nära kyrkan i Hallen. I dag finns inga spår kvar efter torpet, och den lilla minnestavlan som tidigare stod på platsen förvaras i en gård strax intill. Foto Ewa Ljungdahl.

Jonsson skulle sägas upp från sin tjänst eftersom han *inte hade gjort någon nytta för socknen*. I hans ställe skulle en annan sockenlapp anställas. Sysslan blev dock kvar i Jonas Jonssons familj eftersom hustrun Lisbet Nilsdotter med hjälp av den 14-årige sonen Nils tog över ansvaret. Enligt husförhörlängden avled Jonas 1818, men han finns inte med i dödboken för Hallen och dog därför antagligen på annan plats, kanske under någon resa.

Nils visade redan som mycket ung intresse för fiolmusik. Tidigt lärde han sig allt som hemtraktens spelmän kunde lära honom,

och när han var 17 år for han i sällskap med sin mor till Norge för att gå i lära hos erkända spelmän i Trøndelag. Nu blev Hallen helt utan sockenlapp och frågan behandlades vid sockenstämma 24 juni 1822: *Som sockenlapp enkan Lisbet och hennes son Nils, utan församlingens vetskap och samtycke från socknen bortgått och snart ett helt års tid icke gjort här något biträde beslöts att nämnda lappfolk icke vidare skulle tillåtas att i socknen vistas ej heller här nästa höst mantalsskrivas; utan skulle någon annan beskedlig medtalas att gå församlingens ledamöter tillhanda med hästars och hundars nedtagande och avlivande.*

Torpet i Öhnet där Lapp-Nils och hans hustru Kerstin bodde är sedan länge borta, men på samma plats ligger ett nyare hus. Platsen kallas fortfarande Lapp-Nilstorpet. Foto Ewa Ljungdahl.

Yttrades ock allmänt, att i händelse torpare eller inhysesman ville åtaga sig denna befattning skulle han som lön erhålla litet korn av varje rök, utom billig ersättning för varje dylik förrättning efter överenskommelse.

Efter några år i Tröndelag, där Nils gjort sig känd som en storspelman, återvände han och modern till Hallen 1823. Nils var nu en ofta anlitad spelman på bröllop och vid andra högtidliga tillfällen. Dessutom försörjde hans sig som handelsman. Han köpte renhudar, renkött, renost och lappskor av bekanta bland fjällsamerna och sålde vidare på marknader

inte bara i Jämtland utan även så långt borta som i Norge och Stockholm. När han skulle till marknad färdades han med egen häst och släde. Nils drog även iväg på spelmansresor, ibland tillsammans med sin spelkamrat sockenlappen i Myssjö, Jonas Jönsson, även kallad »Lapp-Jonas«. En gång spelade Nils och Jonas tillsammans på Hörtorget i Stockholm inför en entusiastisk publik. När de uppträdde var de alltid klädda i kolt. Det berättas att goda dagar kunde de tjäna så mycket som tio riksdaler när de spelade tillsammans.

Minnessten över Lapp-Nils på Offerdals kyrkogård. Foto Ewa Ljungdahl.

Under några år ägnade Nils större delen av sin tid till att spela och resa på marknad. Oftast var hans hustru Kerstin Clementsdotter (1799–1885), kallad Lapp-Kersti, med på resorna. Kerstin brukade sjunga och tralla till makens fiolmusik vilket var mycket uppskattat. Nu var Nils så populär att det sades att han måste tingas ett helt år i förväg om man ville att han skulle spela på ett bröllop. Nils skrev sina egna låtar och han hade ständigt elever som ville gå i lära hos mästaren. Turligt nog nedtecknades många av Nils låtar och lever fortfarande kvar hos våra dagars fiolspelare. Nils mor Lisbet dog 1833 i *håll och stygn*. Det måste ha varit en stor glädje för

henne att före sin död hinna uppleva att hennes ende son blev en stor spelman och respekterad person efter deras svåra tid som sockenlappar i Hallen. Nils och Kerstin flyttade 1837 till Offerdal, som var Kerstins hemsocken. Först köpte de ett nybygge i byn Hållan som de odlade upp och sedan sålde för att köpa ett torpställe i Öhnet, beläget högt upp i byn med vid utsikt över nejden.

Kerstin och Nils fick inga egna barn, men de tog en fosterson som var son till Nils äldre bror Jon. Tragiskt nog avled fostersonen i Offerdal endast fyra år gammal. På ålderns höst tappade Nils intresset för musiken och lade undan fiolen. Han avled på torpet i

Öhnet av kallbrand 1870, 66 år gammal. Hustrun Kerstin bodde kvar på torpet till sin död 1885. Enligt bouppteckningen ägde hon då bland annat en postilla och tre psalmböcker, en ko, fyra getter och åtta renar. Båda makarna ligger begravda på Offerdals kyrkogård. Torpet i Öhnet är borta, men på samma plats ligger ett nyare hus och platsen kallas fortfarande för Lapp-Nilstorpet.

Till sist lite kuriosor: I Nordiska museets folkminnessamling finns en uppteckning om hur Nils lärde sig spela fiol. *När Lapp-Nils i sina ungdomsår var till Berg fick han höra talas om att Näcken brukade ha sitt tillhåll i Galhammarsån, under ett kvarnhus. Han gick då dit för att lära sig spelkonst av Näcken. När han kommit dit fick han se näcken sitta nere i forsen och spela. Lapp-Nils satt där och lyssnade till Näckens musik ända tills han slutade, hoppade upp ur forsen och gick till Lapp-Nils, gnuggade hans fingrar, och sedan försvann i forsen. Därefter blev Lapp-Nils en styv spelman, berömd överallt där han spelade.*

KÄLLOR: Bohman 1963, Roempke 1994, 1997 och 2000, Olsson 1908, kyrkoböcker i Aspås, Rödön, Hallen, Offerdal och Oviken.

JÖNS I ÖNSTA (1783–1847)

Jöns Jonsson, vanligen kallad Jöns i Önsta, var en person som lät tala om sig i Oviksbygden många år efter sin död.

Jöns var född 1783 i Lappstugan på Rödön där hans far Jon Jönsson (1768–1818) var sockenlapp. Modern hette Cecilia Nilsson (1750–1825). Senare flyttade familjen till Oviken, där Jon Jönsson blev antagen som sockenlapp och där Jöns syskon Nils, Margareta och Christina föddes.

Sockenlappen Jöns Jonsson i Önsta och hans hustru Anna Lisa Tomasdotter från Dalafjäll vigdes i Ovikens kyrka den första januari 1835. Foto Ewa Ljungdahl.

Jöns första hustru hette Margareta (Margret) Torkelsson, född 1777 i Stenfjället, Offerdalsfjäll. Tillsammans fick de barnen Jonas 1810, Kerstin 1815 och Jöns 1819. Margret dog i lungsot 1833 och ett par år senare gifte Jöns om sig med Anna Lisa Thomassdotter, född i Dalafjäll 1804. *Sockenlappen Enklingen Jöns Jonsson i Öhnsta, 50 år, och Fjellmansdottern Anna Lisa Tomasdotter, 30 år, vigda i Ovikens kyrka den 1:a januari 1835.* Anna Lisa och Jöns fick dottern Margot 1840 (Ovikens kyrkoarkiv).

Jöns var liksom sin far sockenlapp i Oviken och drev tillsammans med sin familj ett litet jordbruk i byn Önsta. Enligt Anders Backman var Jöns *seende* och hade gåvor som ingen annan i bygden. Kanske härstammade han från en nåjdsläkt, funderade Backman som beskrev Jöns som *mystikern*. Även när Jöns var i sällskap med andra personer kunde han plötsligt möta väsen som de andra i sällskapet inte såg. Då måste Jöns gå vid sidan av vägen tills *de andra* hade försvunnit. Jöns

hade gåvan att bota sjukdomar både hos djur och människor bara genom att röra vid dem med handen eller läsa en formel. Han kunde stoppa blod även på långt avstånd, han kunde avslöja brottslingar och han kände på sig vad som skulle hända i framtiden. Dessa ovanliga talanger gjorde honom både omtalad och omtyckt som naturläkare och trollkarl. Men Jöns hade även mörkare sidor med perioder med religiösa grubblerier. Han sökte svaret på livets svåra frågor ömsom i sina förfäders inhemska religion och ömsom i sin bibel. Samtidigt var han praktiskt lagd och gjorde sig känd som en skicklig snickare och timmerman. Dessutom lärde han sig *salpetersjuderikonsten*, det vill säga att ta tillvara och koka salpeter som sedan användes för att tillverka krut. Jöns var den i bygden som visste råd på det mesta, vare sig det gällde att rädda någon som höll på att drunkna eller att vara själsörjare när någon olycklig behövde lätta sitt hjärta (Backman 1919).

När Jöns avled 1847 antecknade prästen: *haft någorlunda hälsa, var sängliggande 1 ½ år och afled af Lungsot den 12de Junii kl:11 f.m. i en ålder af 62 år, 10 månader och 26 dygn. Begrafdes den 20de Junii* (Ovikens kyrkoarkiv).

Om Jöns och hustrun Margrets son Jöns född 1819 får vi veta följande: *Ogift lappdräng. Han hade god kristendomskunskap och sysselsatte sig med barns undervisning i stavning och innaläsning. Efter en längre tids sjuklighet intogs han på Lasarettet i Östersund och avled därstädes den 14:e januari 1846 uti lungsot* (Ovikens kyrkoarkiv).

JONAS I MYSSJÖ (1810–1873)

Jonas Jönsson föddes 1810 i Önsta i Oviken. Föräldrarna var sockenlappen i Oviken Jöns Jonsson (1783–1846) och hans hustru Margret Torkelsson (1777–1833). Jonas flyttade från Oviken till grannsocknen Myssjö 1835 där han blev antagen som sockenlapp. Jonas var en skicklig fiolspelare och var ibland spelkamrat med Lapp-Nils. *Hans låtar voro karaktäristiska för honom och benämndes av bygdens vanliga fiolspelemän för Lapp-Jonaslåtar* skrev Anders Backman.

Jonas var av mera värdsilig natur än sin far, den beryktade Jöns i Önsta, som funderade mycket över livets svåra gåtor och stundtals läste flitigt i sin bibel. Jonas uppskattade kalas och rusdrycker och kunde ibland verka lite stor på sig eftersom han helst umgicks med herrskapsfolk. Han var en skicklig fiolspelare och kom tidigt i kontakt med Lapp-Nils i Hallen. Nils och Jonas for ibland på gemensam turné söderut, en gång ända till Stockholm där de spelade på Hötorget. Så småningom drog Jonas ner på sitt kringflackande spelmansliv och bosatte sig i en liten stuga i Persåsen, i byns utkant. Han gifte sig med Maria Jonsdotter från Oviksfjällen, känd som en god och fin kvinna. Men det sades att Jonas inte var snäll mot henne, speciellt inte när han hade druckit, och hon avled efter några års äktenskap. Jonas gifte snart om sig med änkan Margareta Olofsdotter från Offerdal, född 1801. Margareta lär ha varit förmögen, och det ryktades att Jonas levde flott på sin hustrus förmögenhet så länge den räckte. Äktenskapet med Margareta blev kort. Under äktenskapet med *sockenlappen i Myssjö*,

enklingen Jonas Jönsson hade hon varit sjuklig och under besök hos sina släktingar i Offerdal avled hon 21 mars i Öhnets by i en ålder af 47 år 9 mån och 21 dagar och är i Offerdals kyrkogård begravd. Jonas och Margareta hade inga barn tillsammans, men i sitt första giftermål hade Jonas ett par barn som hade dött i späda ålder.

Jonas var nu helt ensam när han fortsatte sin gärning som sockenlapp. Det var inte en syssla som han blev förmögen på, den stadgade taxan var 6 à 12 skilling för varje execution samt mat och vanligtvis en sup. Jonas var fortfarande omtyckt som spelman och var ofta anlitad på kalas och bröllop. Hemma i Myssjö kallades han bara för Lapp-Jonas,

men utsocknes var han känd som Jonas i Myssjö. När det var bröllop gick Jonas spelande på fiolen före bröllopföljet in i kyrkan där han stannade framme vid altaret och fortsatte spela medan festfolket satte sig i bänkarna. Samma sak vid utmarschen, och sen skyndade han sig till bröllopsgården för att hälsa brudpar och gäster välkomna med sin fiol. Jonas besökte gudstjänsterna även när han inte spelade. Men han satte sig inte längst bak i kyrkan där sockenlapparna vanligen hade sin bänk, utan han föredrog att sitta längst fram tillsammans med bygdens stormän. Detta var förstås inte populärt, men ingen hade modet att säga åt Jonas var han

Här någonstans i utkanten av byn Persåsen bodde Jonas Jönsson som var sockenlapp i Myssjö. Foto Ewa Ljungdahl.

borde sitta. Problemet löste sig av sig själv på ett oväntat sätt. Kyrkbänkarna var tillverkade av kluvet virke, som vilade mot varandra parvis över en stolpfot mitt på bänkarna. När det var fullsatt med folk sänkte sig kloven på mitten och gapade upp i fogarna över kloven. Vid en gudstjänst råkade Jonas sätta sig rätt över en fog, och när församlingen reste sig för att sjunga hann Jonas inte riktigt med att resa sig utan när klovarna rätade på sig och gick ihop i fogarna fick han ett ordentligt nyp i baken och satt fast. Han skrek och jämrade sig högt och ljudligt. Gudstjänsten avbröts, och församlingen undrade vad som stod på. När alla hade satt sig ned på bänken kom Jonas äntligen loss. Eftersom prästen antog att Jonas antingen var drucken eller att han med avsikt hade förstört gudstjänsten kallades han till kyrkorådet för att förklara sig och få sin dom. Han försökte förklara att han faktiskt bara hade slumrat till en stund, men det var inte alla som trodde på den förklaringen. Jonas började då lossa på sitt bälte i avsikt att visa upp sina skador. Kyrkorådets ordförande ville på alla vis undvika en skandal, och det hela slutade med att Jonas frikändes. Hans enda straff blev att han aldrig mer skulle få sitta längst fram i kyrkan, utan det skulle sättas upp en bänk enbart för honom ute vid dörren, den så kallade Lapp-Jonasbänken. Händelsen födde många dråpliga historier och det sägs att Jonas därefter högst ovilligt besökte kyrkan.

Jonas liv slutade olyckligt. Ensam och utblottad blev han alltmer glad i flaskan, och uppträdde ofta drucken både när han utförde sina sockenlappsysslor och när han spelade. Så

försvann Jonas från Myssjöbygden för några år. När han kom tillbaka var han i mycket dåligt skick. Fiolen hade han sålt och inga pengar hade han. Han utackorderas slutligen till ett torp i närheten av sin stuga i Persåsen. På sin ålders höst blev Jonas tyst och stilla och läste ofta i någon andaktsbok. Jonas avled 1873.

KÄLLOR: Backman 1919 och 1922, Myssjö kyrkoarkiv.

En annan sockenlapp i Myssjö var **Olof Andersson**, född i Marby 1760. Han var son till sockenlappen i Hallen Anders Jons-son och hans hustru Sophia Olofsdotter. Olof bodde i *öde skog vid Funäsviken*, en plats som efter honom kom att kallas för Lappstusved. Där hade han sin *koja*. Han kallades för Lapp-Olle och var den första sockenlappen för sitt område. Kanske var han bror till Klas Andersson, som var sockenlapp i Berg. Olof lär ha varit en lugn och ordentlig person som skötte sin tjänst plikttroget. Han var gift med Gunila Jonsdotter från Berg och tillsammans hade de sonen Lars. Lars var begåvad och fick gå på Frösö trivialskola. Han tog sig senare namnet Ångnell efter byn Ångron, som Lappstusved tillhörde (Backman 1922). Lars Ångnell, *sockenlappsdräng*, gifte sig med Märta Jönsdotter, *sockenlappsdotter*, Bergsbyn står det i kyrkboken. Olof Andersson avled i kallbrand vid 69 års ålder 1829 (Myssjö kyrkoarkiv).

SOCKENLAPPAR I BERG

Clemet Mårtensson (1653–1731) (Bergs kyrkoarkiv). Clemet var den första sockenlapp som omnämns i de skrivna källorna.

Olof Jönsson. Olof var gift med Margareta Clemetsdotter (1704–1765) som var dotter till sockenlappen Clemet Mårtensson. De hade barnen Jöns, Clemet och Carin (Bergs kyrkoarkiv).

Sven Clementsson, var född i mitten av 1700-talet och dog 1793. Hans hustru hette Gunilla Persdotter (1737–1816). Hon hade en son, Clas född 1756, som var född före äktenskapet (Bergs kyrkoarkiv).

Clas Andersson, »Lapp-Clas«, var född 1756 på Rödön och gift med Cecilia Jonsdotter. De hade barnen Jöns, Karin, Anders, Jonas, Märet och Sofia. Det finns många historier om hur Clas botade sjukdomar. Han kunde också säga var borttappade saker fanns, och han kunde hämnas på folk som hade burit sig illa åt genom att skjuta trollskott på dem. Lapp-Clas var känd, eller okänd, för sin *trollkunnighet* långt utanför sin socken (Backman 1922). Mest beryktad blev han när han skickade iväg ett trollskott från Lillhallen som var avsett för en gård i Bergsviken där han hade ovänner. Men trollskottet gick för högt och träffade en annan gård än den avsedda, och alla gårdens kreatur dödades (Hoverbergsgubben berättar del 1 1961).

Clas och Cecilias dotter Sofia gifte sig med samén Nils Larsson (f. 1785). De hade flera barn, bland annat dottern Maria (1811–

1896) som blev en välkänd person i Bergstrakten. Maria föddes i Hammerdal, men som vuxen bodde hon i Lappstugan några kilometer väster om Bergsbyn. Förmodligen var det den plats som på storskifteskartan från 1822 för Bergs socken hette Lappkojänge och Lappkojtäckta, senare enbart kallad för Lapptåkten. Maria var trolovad med Pål Thomasson från Hammerdal och hade tillsammans med honom dottern Sofia (f. 1840). Maria hade många gåvor. Hon kunde både spå in i framtiden och se bakåt, hon kunde se till så att kärlek väcktes och hon kunde hitta både tjuvgods och djur som hade försvunnit. Maria visste hur man botade både folk och få från diverse åkommor. Inte minst riset, engelska sjukan, kunde hon behandla som ingen annan. Hon smorde den drabbade med en hemlig smorning. Till Lappstugan i Berg kom folk från när och fjärran för att få hjälp av Maria. Det sades att en gång kom en karl ända från Ångermanland för att få hjälp att hitta sitt borttappade brännvinsankare. Men Maria tog inte bara emot hemma i Lappstugan, hon vandrade också runt i grannbyarna. Hon var en glad och livlig kvinna med stor människokänedom. När hon kom hem till folk kunde hon redan vid dörren börja skratta så intensivt att tårarna sprutade och rann nedför kinderna. Men hon kunde också anklaga en sjuk person som hade sökt hennes hjälp: *du skulle inte ha hoppat över det där stora diket som gubben din grävde norr om tåkten, och tagit i videbusken med händerna, så hade du slupit det här.* För Maria och hennes jämlikar var det naturligt att den sjuke hade råkat i onåd med vittran, småfolket. Och om det inte var

Skylten visar till sockenlappbostället Lapptäkten, där flera av sockenlapparna i Berg bodde. Foto Ewa Ljungdahl.

småfolket som hade varit i farten kunde förklaringen till sjukdomen vara att personen eller djuret hade råkat ut för att någon illasinnad person hade skickat värken med ett trollskott till henne. Maria kunde avgöra vilken sjukdom det rörde sig om enbart genom att titta den sjuke i ögonen. Sen lade hon handen över sina egna ögon och såg inåt. Maria dog vid ett besök i byn Kvitsle. När hon kände att slutet nalkades förmanade hon sina närmaste att när hon var död skulle det knyte som hon alltid hade med sig på sina färder brännas upp omedelbart utan att öppnas. Så blev det också (Backman 1922, Bergvind 1915, Bergvind 1959 samt Berg och Åsarne 2006). Kanske hade Maria ärvt för-

mågan att bota efter sin morfar Clas Andersson, som också sades vara synsk och som kunde behandla de flesta åkommor.

Jöns Claesson (1791–1841). Hans föräldrar var sockenlappen Clas Andersson och Cecilia Jönsdotter. Jöns hustru hette Margareta Jönsdotter, född 1789 i Sunne, död 1858 i Bergsbyn. De hade barnen Märtha, Jonas och Clas (Bergs kyrkoarkiv).

Jöns Jönsson kallades oftast endast för Jöns i Berg (1830–1895). Han var son till sockenlappen Jöns Classon. Jöns hustru var Karin Andersdotter från Hede lappförsamling. *Han sökte av all förmåga uppehålla traditionen som*

trollkarl. Ibland ertappades han under mörka nätter på kyrkogården, där han samlade ben och annat mera, som han skulle ha som hjälpmedel för sina konster. Jöns tog sig senare namnet Sahlin (Backman 1922).

Efter Jöns Jönsson tillträdde sockenlappstjänsten av **Mårten Jonsson Häll**, som var den siste sockenlappen i Berg. Han var född 1840 i Sörbyn i Ilsbo socken i Hälsingland. Mårtens föräldrar var Jonas Josefsson (1812–1854) och *lappflickan* Gunilla född 1812 i Kall och död i magcancer 1877 på Hudiksvalls lasarett. Mårtens farföräldrar var Joseph Jonsson Häll, *lappman*, *lantvärmist* och *soldat*, född 1778 i Aspås och hans hustru Anna Paulsdotter född 1774 i Hälsingtuna där hennes far var sockenlapp (Bergs kyrkoarkiv). Joseph var bror till Lapp-Nils far Jonas. Mårtens föräldrar dog när han var ung och han sökte sig därför till Jämtland där hans släktingar hade bott innan de flyttade till Hälsingland.

Mårten var gift med Sofia Pålsdotter, vars mor var Maria Nilsdotter, den omtalade naturläkaren och spåkvinnan som kallades *Lapp-Maria*. Sofia föddes 1840 i Lappstugan. Anders Backman har beskrivit Mårten och Sofia som *Ett rätt ståtligt par. Han reslig, axelbred, stark och vacker, hon en ovanligt vacker och rar kvinna*.

Mårten var känd som en spjuver och spelevink, men sin tjänst som sockenlapp tog han på allvar. Han var en skicklig och noggrann slaktare. *Nästan alltid gick han klädd i byxor som var beslagna med garvskinn, och så snart han kom någonstans och det var fråga om*

någon 'exekution' tog han alltid först upp slidkniven och vässade den mot byxskinnet, liksom mumsade på något gott och slickade sig om munnen, som om han varit mycket förtjust i sin sysselsättning. Liksom många andra sockenlappar kunde Mårten bota sjuka. En man i Berg berättade att Mårten kom till hans hem för att smörja ett barn mot riset (engelska sjukan). Smorningen utgjordes av en blandning av tobak, dyvelsträck och ett gult pulver, kanske svavel, som blandades i lite brännvin. Medan Mårten tillredde smorningen pratade han hela tiden för sig själv och rörde med kniven motsols i blandningen. Sedan fick barnets far ta en trasa och doppa i blandningen och stryka från vänster neröver barnets bröst, sedan likadant från höger sida så att det bildades ett kors. Proceduren upprepades sedan på barnets rygg. Mårten tog aldrig betalt, men om man ville fick man ge honom pengar eller en skvätt brännvin. Mårten och Sofia bodde i Bergsbygden omkring fyrtio år. De sades vara mycket förtjusta i varandra och sågs alltid tillsammans. Båda var omtyckta och respekterade av folket i bygden och de var alltid välkomna in i gårdarna. På äldre dagar blev båda blinda, först Sofia och senare även Mårten. Mårten dog 1917, och Sofia vistades därefter på samernas ålderdomshem Fjällgård i Undersåker till sin död 1925 (Backman 1922).

Mårten och Sofia hade en dotter, Maria Mårtensdotter (1868–1938), vanligen kallad *Maria den yngre* för att inte bli sammanblandad med sin mormor Maria Nilsdotter. Hon var gift med Lars Johannesson Fjellner (1868–1914) från Oldfjäll i Offerdal. Maria och Lars bodde med sina många barn på Lappvallen,

Sofia Pålsson och Mårten Jonsson Häll. En av flickorna
bör vara deras dotter Maria. Den andra flickan är okänd.
Foto Nils Thomasson, Jamtli bildbyrå.

Sofia Pålsdotter och Mårten Jonsson Häll var ett välkänt och omtyckt par i trakten kring Hoverberg. Bilden är tagen kring 1910. Foto Jamtli bildbyrå.

som var dåtidens benämning på området där skolan i Svenstavik ligger i dag. Familjen var fattig och försörjde sig mestadels på att resa runt med lånad häst och släde under vintermånaderna.

Oftast var resmålet Hälsingland, där familjen alltid blev väl mottagna. Lars Johan-

nesson Fjellner avled på en resa till Delsbo 1914 och begravdes där. Maria var sedan ensam med barnen. På ålderns höst flyttade hon till Lappstugan vid Svedbodarna väster om Bergsbyn, inte långt från Lapptäkten (Länstidningen 1998).

Längst till vänster i bilden Maria Johannessson Fjellner, därefter i vit mössa hennes dotter Serina. Övriga personer okända. Bilden är tagen på Fjärdsätters gård i Delsbo 1929. Hästen hade Maria lånat i Svedje inför resan till Hälsingland. Foto privat.

SOCKENLAPPAR PÅ RÖDÖN

Lappstugan vid Lavsjön på Rödön, ibland kallad *Lavsjökojan*, var en central plats för många av Jämtlands sockenlappar. Lappstugan låg mellan Kyrkbygden och Dvärsätt på Rödögårdens mark, som på 1700- och 1800-talen tillhörde Kronan. Stugan låg mitt i skogen, ganska nära både Lavsjön och landsvägen mellan Rödön och Krokom, alltså avskilt från övrig bebyggelse men ändå tämligen centralt. Den röjda ytan där stugan låg kallades för Lappvallen. I Lappstugan bodde flera generationer sockenlappar och i kyrkböckerna återkommer platsen gång på gång. Flera sockenlappar var födda där, andra träffade sin partner i Lavsjökojan och ytterligare andra tjänade där som dräng eller piga. Under vissa perioder var både pigor och drängar antecknade hos sockenlappsfamiljen. I husförhörlängden 1787 bodde det förutom sockenlappsfamiljen även en dragon och sockenflåare vid namn Ekroth, född 1705, i Lappstugan. Han hade en son, Jöns, vars hustru Märet Nilsdotter eventuellt var syster till sockenlappen Lars Nilsson. Dragonen var antagligen dräng hos sockenlappen.

Lappstugan tycks ha varit bebodd under ungefär 130–140 år. Långt in på 1900-talet, när stugan sedan länge var övergiven, var marken inhägnad och användes för skogsslåtter av bönderna i närheten.

Sockenlappen **Lars Nilsson** var född 1755 i *Hissmo Lappkoja på Rödön*. Hans far var **Nils Larsson** f. 1720, också sockenlapp på Rödön, och gift med Kerstin Jonsdotter (1714–1799). Lars syskon var bland andra Cecilia Nils-

dotter som var mor till sockenlappen Jöns i Önsta i Oviken. Lars dog 1826 i Lavsjön. Hans maka hette Margareta Olofsdotter (1758–1836). De hade en dotter, Margareta Larsdotter (1788–1850) som 1834 gifte sig med Torkel Johansson. Utifrån bouppteckningen verkar det som Lars Nilsson brukade jorden vid Lappstugan eftersom han bland annat efterlämnade *diverse liar, 1 åkerplog samt 1 seltyg och grimma. I kvarlåtenskapen fanns även 1 salmbok och 2 bönböcker* så Lars och hans familj bör ha varit läskunniga (Rödöns tingslags häradsrätt, bouppteckningar i Jämtlands län).

Den sista sockenlappen i Lappstugan hette **Torkel Johansson**, född 1810. Hans föräldrar var fjällsamerna Johan Thomasson och Sigrid Torkelsson från Föllinge lappförsamling. Torkel var måg till Lars Nilsson som hade innehaft sockenlappssysslan tidigare. Torkel gifte sig 1834 med den betydligt äldre Margit Larsdotter, som alltså var Lars Nilssons dotter. Berättelser och talesätt om den sista sockenlappsfamiljen levde kvar i bygden länge, mer än hundra år efter deras bortgång. Torkel var känd som en glad och lättsam person som gärna berättade historier, även om han hade lite svårt att uttrycka sig på svenska, och ofta blandade språket med sitt samiska modersmål. Han var omtyckt bland bönderna och blev ofta inbjuden i gårdarna. Saknaden efter familjen var stor när de inte längre fanns kvar i Lavsjökojan. Den sista anteckningen angående Lavsjön i sockenstämmeprotokollen är från 30 oktober 1836: *Märgret Olsdotter tillsköts 25 riksdaler rgs, för vilket belopp hon av sin måg Torkel Johansson under ett års tid skulle vår-*

I dag syns endast ett par överväxta stengrunder på sockenlappbostället Lappvallen på Rödön. Foto Ewa Ljungdahl.

das. Därefter skulle hon gå på rote. Enligt uppgift överlät Lars Pålsson 1835 torpet Hissmøböle 2:3 till Torkel. 1840 flyttade både Torkel och hans hustru till Föllinge. De bör alltså ha flyttat från lappstugan 1835, och sedan stod

stugan öde. Torkel Johansson dog 1855 vid 45 ålder och hans hustru Larsdotter, dog 1850, 61 år gammal.

KÄLLOR: Larsson 1953, Jonsson 2013, Rödöns kyrkoarkiv.

SOCKENLAPPAR I ÅS

Den 1 februari 1805 dog sockenlappen **Jakob Anderssons** hustru Sara Thomasson, född i Ströms fjäll 1717. Hennes föräldrar var Thomas Larsson och hans hustru Sigrid. Sara hade arbetat som piga hos bondfolk i Lierne socken i Norge samt i Hamnerdal och Lit. Hon var först gift med en *lappman* vid namn Jöns som rymde till Norge och dog där. Därefter gifte hon sig med *lappänklingen* Mats Jönsson i Ströms fjäll och slutligen med sockenlappen i Ås, Jakob Andersson. Efter femton års äktenskap blev både Jakob och Sara blinda och skröpliga och fördes mellan byarna i socknen. Sara var av *glatt och ärligt sinne* lag skrev prästen när Sara hade dött i *kojan på Ösaskogen* vid 87 års ålder. Dödsorsaken var åldersbräcklighet. Två år senare, 1807, dog den *gamle soknelappen* Jakob Andersson. Han var född 1724. På ålderns höst blev han mycket skröplig och underhölls av församlingen som rothjon. Han avled hos gästgivaren Arvid Jönsson i Rösta av *åldersbräcklighet* (Ås kyrkoarkiv).

Sockenlappen **Olof Larsson** från Åskott, Öne, föddes 1781 av föräldrarna *lappmanen* Lars Andersson och hans hustru Sigrid Olsdotter. Olof gifte sig i Föllinge 1805 med *piggan* Kerstin Thomasson och fick tillsammans med henne fyra söner och fyra döttrar. Tidvis ägnade sig Olof Larsson åt *fylleri* och var samtidigt långvarigt och svårt sjuk. Prästen antecknade att Larsson *betygade allvarlig ånger och bättring* på sin dödsbädd i Åskott 1817 (Ås kyrkoarkiv).

Tomas Olsson (Olofsson) som var sockenlapp i Granbo i Ås dog 1853 i lungsot. Han var född 1807 av föräldrarna *lappmannen* Olof Larsson och Cherstin Thomasdotter från Täng i Ås. 1828 hade Tomas gift sig med *fjällpiggan* Margareta Nilsdotter från Föllinge. Även Margareta dog i lungsot. De hade barnen Olof, Sigri, Christina, Nils och Lars. Lars dog vid ett års ålder under föräldrarnas vistelse i Norge. Av parets fem barn var det endast den äldste sonen Olof som uppnådde vuxen ålder. Eftersom båda föräldrarna dog av lungsot kan man anta att även några av barnen avled av samma sjukdom. När sonen Nils föddes 1835 fanns bland faddrarna sockenlappen Jöns Jonsson i Oviken och hans hustru samt sockenlappen Nils Jonsson med hustru i Hallen (Ås kyrkoarkiv). Åter ett exempel på sockenlapparnas utbredda nätverk.

1853 antog sockenstämman i Ås församling **Olof Tomasson** till sockenlapp, samma år som hans far Tomas Olofsson avled. 1854 gifte sig Olof med *lappflickan* Märet (Märta) Andersdotter från Kall, och två år senare avled han endast 28 år gammal. Samma år dog parets son *sockenlappsonen* Tomas Olofsson vid åtta månades ålder (Ås kyrkoarkiv).

SKRIVNA KÄLLOR

- Bohman, Ragnar 1963. *Lapp-Nils*.
- Backman, A. 1919. *Oviks- och Myssjögubbar från 1800-talet*.
- Backman, A. 1922. *Bygdelappar i Oviken*. Riksarkivet, serie Lappkommittén.
- Berg och Åsarne 2006.
- Bergvind 1915.
- Bergvind 1959.
- En bänkindelning i Ovikens kyrka 1685. *Jämten* 1957.
- Folkräkningen 1890 Jämtlands län.
- Hagström, J.O. 1751. *Jemtlands oeconomiska Beskrifning eller Känning, I akt tagen på en Resa om sommaren 1749*.
- Hoverbergsgubben berättar 1. 1961.
- Jonsson, J-O. 2013. *Sockenlappen vid Lavsjön*. Uppsats.
- Karlsson, K. OL:n. 1947. *Sockenlapparna i Åre. Jämten* 1947.
- Larsson, L. 1953. *Sockenlappen. Jämten* 1953. *Länstidningen* 1998-07-23.
- Olsson, E. 1954. *Min hembygd Undersåker*.
- Roempke, V. 1994. *På spelmansfärd med Lapp-Nils*.
- Roempke, V. 2000. *Vita Lapponica – okända sockenlappar i Lapp-Nils släkt*. I *HUR* nr. 6 *Tema: same*. Landsarkivet och Föreningsarkivet i Östersund.
- Ville Roempke. Artiklar om sockenlappar i publicerade i Östersundsposten 1997.
- Svanberg, I. 1981. *Sockenlapparna i jämtland. I Jämten* 1981.
- Svanberg, I. 1999. *Hästslaktare och korgmakare*. ÖMEA (Östersunds Museums Etnografiska Arkiv).
- Ovikens, Hallens, Myssjö, Ås, Åre, Aspås, Lits och Bergs kyrkoböcker.
- Bouppteckningsregister Jämtlands län*.

Vem var egentligen sockenlappen?

Vilka var sockenlapparna, vad hade de för arbetsuppgifter, var bodde de, hur blev de behandlade? Den mest omtalade av Jämtlands sockenlappar var nog spelmannen Lapp-Nils, men det fanns många fler.

I skriften får du läsa allmänt om sockenlappar i Jämtland och även lära känna några av dem lite närmare och följa med till deras boplatser.

Nära vägen mellan Rödön och Dvårsätt låg sockenlappbostället Lappvallen. I dag finns endast ett par stengrunder kvar. Foto Ewa Ljungdahl.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Skrifter utgivna av Gaaltije 24, 2017
ISBN 978-91-981159-8-7 · ISSN 1650-3503

TEXT: Ewa Ljungdahl · GRAFISK FORM: Gudrun Ros · TRYCK: Pipeline Nordic 2017